

Hattice metinlerde dört önemli kent ve bunların rahipleri*

Oğuz Soysal (Chicago)

Anadolu'nun tanınan en eski dili Hattice'nin henüz az bilinmesi ve Hattice yazılmış belgelerin de çoğu kez iyi korunmamış ve küçük boyutlarda günümüze ulaşmış olması nedeni ile şimdiye kadar bu tür metinlere araştırmacılar tarafından pek ilgi gösterilmediği bilinen bir gerçektir. Son yıllarda bu dilin çözülmesinde kaydedilen gelişmeler, bilimsel ilginin ufak fragmenler üzerinde de yoğunlaşmasını sağlamıştır ve bu sayede Hatti – Hitit dinsel hayatı ile ilgili bazı ilginç ayrıntılar da ortaya çıkmaktadır. İşte, Boğazköy'den kaynaklanan böyle küçük birkaç Hattice tablet parçası, dilsel içeriklerinden daha çok, ardarda saydıkları dört şehir adı ile dikkat çekmektedir. Bu kentler sırası ile Arinna, Hattuša, Zippalanta ve Nerik'tir. Çalışmamın konusu dahilinde anmak istediğim ilk metin, birer satırdan oluşan paragraflarında söz konusu şehir isimleri ve hemen bunları izleyen Hattice *šaḫmulup* kelimesinin tekrarlarından oluşan KUB 28.73'dür (CTH 745; Yeni Hitit yazısı):

KUB 28.73

§ 2' x+1	](-) [⌈] x-x-x [⌋] ša-aḫ-[mu-lu-up ... [?]]
§ 3' 2'	]- [⌈] x [⌋] 1 URU A-ri-in-na š[a-aḫ-mu-lu-up ... [?]]
§ 4' 3'	]- [⌈] x [⌋] URU Ha-at- [⌈] tu [⌋] -uš ša-aḫ- [⌈] mu [⌋] -[lu-up ... [?]]
§ 5' 4'	URU Z]i-ip-pa-la-an-ta ša-aḫ-mu-lu-[up ... [?]]

* Bu makalenin manuskripti Ekim 2005'de tamamlandı. Hattice kelimeler ile ilgili bibliyografik göndermeler, lüzumsuz tekrarlardan kaçınmak için genellikle O. Soysal, Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung. HbOr, Abt. 1, Bd. 74, 2004(; kısaltması HWHT)'ye yapılmıştır. Kısaltmalar ise HW²,1975, vdd.) ile CHD (1980 vdd.)'de verilenlere uymaktadır.

1 H.-S. Schuster Arinna şehri ile ilgili bu satır yerini HHB II, 2002, 286 dipnot 526'da [^d]UTU URU Arinna olarak okumak istese de, korunan ilk işaretin "ur" olduğu konusunda kesin bir yargı yapılamaz. Diğer taraftan hatırlanmalıdır ki, Hititçe metinlerdeki genitif kullanımına özgün olan ^d... URU ... şeklindeki bir ifade tarzına şimdiye kadar tek dilli Hattice metinlerde rastlanmaktadır.

§ 6' 5']-[┐]x[┐] URU *Na-ra-ak ša-aḫ-mu-lu-up [...]*

İkinci metin, Hattice-Hititçe bilingue KUB 44.60 + KUB 28.9'dur (CTH 731.2; Yeni Hitit yazısı) ve sağlam kalmış Hititçe sütununda söz konusu şehirleri aynı sıra ile, ancak bu sefer etnik hallerinde olmak üzere saymaktadır. Bu metinde, yu-karıdaki örnekte beliren Hattice *šaḫmulup* kelimesi gibi, bu sefer şehirlerden önce logogram ^{LÚ.MEŠ}SANGA “rahipler” kelimesi tekrarlanmaktadır:

KUB 44.60 + KUB 28.9 (II)

§ 4' 7' [^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš-m]a^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš
8' [^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš]-ma^{URU}A-ri-in-nu-um-ni-iš

§ 5' 9' [^{LÚ.MEŠ}SANGA-u]š-ma^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš-ma^{URU}
Ḫa-at-tu-šum-né-eš

§ 6' 10' [^{LÚ.MEŠ}SANGA-u]š-ma^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš[┐]LÚ[┐].MEŠSANGA-[┐]uš-ma[┐]
[┐]URU *Zi-ip[┐] -la-an-tum-né-eš*

§ 7' 11' [^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš-ma^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš^{LÚ.MEŠ}SANGA-[┐]uš[┐]]-[m]a[┐]
[┐]URU *[N]e-ri-ik-[┐]ku[┐] -[um[┐]-né[┐]-eš]*

Basit bir “^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš-ma^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš/^{LÚ.MEŠ}SANGA-uš-ma^{URU} ... (etnik köken)” tekrarından oluşan bu metin bölümü, birbiri ile ritm bakımından uyuşan dört mısrayı kapsayan bir yapıya sahiptir ve bu şekliyle daha çok bir kült şarkısına geri gittiği düşünülebilir. Tercümesi yaklaşık şu şekilde yapılacaktır:

“[Rahipler k]i rahipler / [(o) rahipler] ki Arınnalı(’dır)!”

“[Rahiple]r ki rahipler / (o) rahipler ki Ḫattuşalı(’dır)!”

“[Rahiple]r ki rahipler / (o) rahipler ki Ziplantalı(’dır)!”

“[Rah]ipler ki rahipler / (o) rahipler [k]i [N]erik[li(’dir)]!”

KUB 28.73 ile KUB 44.60 + KUB 28.9 arasındaki identik şehir adları serisine daha önce E. Laroche dikkat çekmişti². Bu gruba şimdi üçüncü bir metin olarak KUB 48.37’yi (CTH 744; Yeni Hitit yazısı) ekleyebiliriz. Söz konusu Hattice fragmen, şehir adlarından sonra bu sefer tekrarlanan *šaparaıu* kelimesini vermektedir:

KUB 48.37 (Öy.[?])

§ 2' 2' ^{URU}... ša-pa-r]a-[┐]a[┐]-i-[┐]ú[┐]

2 RHA 33 (1975), 64 ve OLZ 72 (1977), 33; ayrıca bk. D. Yoshida, THeth 22, 1996, 290-291.

§ 3' 3'	(-)a ² -aš]-pa- [┐] ka [┐] -aḫ-pí-lu
4'	(-)a ² -aš]- [┐] pa [┐] -ka-aḫ-pí-lu
§ 4' 5'	^{URU} Zi-ip]-pa-la-an-da ša-pa-ra-a-<i>-ú
§ 5' 6'	]([┐] a ² [┐])-aš-pa-ka-aḫ-pí-lu
7'	(-)a ²]-aš-pa-ka-aḫ-pí-lu
§ 6' 8'	^{URU} N]e ² -ri-ik-ka ₄ ša-pa-ra-a-i-ú

Bu küçük metin parçasında, yukarıdaki şehirlerden Hattuš(a) ve Arinna eksiktir; ancak bunlardan Hattuš(a)'nın kırık olan 2' satır başında, Arinna'nın ise tabletin korunmamış daha üst kısımlarında bulunması olasıdır. KUB 48.37'deki kompozisyon, şehir adlarının bulunmadığı satırlarda sıkça *ašpakahpilu*³ kelimesini vermektedir ki, bu tekrarlanma durumu dolayısı ile yine bir kült şarkısı ya da ilahî ile karşı karşıya olduğumuz kesindir.

Sunduğumuz üç metin, ne aynı tablete ait parçalar, ne de birbirlerinin duplikatı ya da çevirisi olan pasajlardır. Ancak aralarında hem içerik hem de metinsel yapı bakımından bir paralellik ya da analogluk olduğu bellidir. Kanımca, metinler arasındaki diğer ortak bir nokta, kent adları ile yakın ilişkili olarak anılan üç değişik kelimenin gösterdiği varlıklardır. Bunlardan KUB 44.60 + KUB 28.9 II 7'-11'de anılanların “rahipler” olduğu logogram yazımları ^{LÚ.MEŠ}SANGA sayesinde kolayca anlaşılmaktadır. KUB 48.37 (Öy.²) 2', 5' ve 8'. satırlarda rastladığımız Hattice *šaparaīu*'nun içinde şüphesiz *paraīu/paraīa* “rahip” kelimesini barındırdığını, KUB 28.73, 1'-5'. satırlardaki yine Hattice *šahmulup* ifadesinde de bir çeşit rahip sınıfı görülebileceğini aşağıdaki filolojik açıklamalar ışığında teklif etmek istiyorum.

šaparaīu: Bu kelime için bk. HWHT 299 (*paraīa/paraīu* altına) ve 700. Her ne kadar bu ismin analizi *ša=paraīu*, ve kökü *paraīu*'nun anlamı da “rahip” olarak kesinleşmiş ise de, önek *ša*'nın fonksiyonu şimdilik belli değildir. HWHT 238'de, ayrı ayrı metinlerde geçen *ša=paraīu* ile çoğul ^{LÚ.MEŠ}SANGA arasındaki mümkün bir paralellikten yola çıkarak, Hattice'de *ša*'nın belki de “çoğul/kollektif” bir işlevi olabileceğini teklif etmiştim. Orada, Hatti dili dahilinde sadece *uēt/uīt* “elma” ile *ša_ata* (= *ša=ua_at*) “elma ağacı < elmalar topluluğu”² örneğini verebilmiş⁴ ve Hitit

3 Söz konusu kelime HWHT 387'de bir fiil olarak, ama şüpheli kaydıyla *a=š=pa=ka=h=pil=u* şeklinde analiz edilmişti. Ancak bu durumda bazı yapı öğelerinin morphem zinciri dahilindeki pozisyonları uygun düşmemektedir. Anılan nedenle, bitişik yazılmalarına rağmen burada belki de iki ayrı kelime kabulü gerekecektir: *a=š=pa ka=hpil(=)u* “*hpil(u)*”un üzerine yerleştirdiler”.

4 Ayrıca krş. O. Soysal, JANER 4 (2004), 92.

belgelerinden tanıdığımız bazı şehirlerin de bu önek ile yapıldıklarını ileri sürmüştüm: Šarišša (= *ša=areš=a*; krş. Hattice *areš* “?”⁵), Šamuḫa (= *ša=muḫ=a*; krş. Hattice *muḫ* “ocak”⁶), Šapinuḫa (= *ša=pinu=a*; krş. Hattice *pinu* “çocuk”⁷), Šapidduḫa (= *ša=pidu=a*; krş. Hattice *pidu* “?”⁸). Eğer bu fikir doğru ise, *ša-* morfeminin aynı birimlerden meydana gelmiş toplulukları kolektif ya da plurale tantum olarak işaret ettiği düşünülebilir. Böyle bir işlev semantik bakımdan da hem “elma ağacı” (yani elmalar topluluğu) hem de değişik şehir isimleri Šamuḫa “ocak(lar) topluluğu”, Šapinuḫa “çocuk(lar) topluluğu”na uygun düşmektedir. Kelimemiz *ša=paraiu*’nun anlamı da böylece “rahip(ler) alayı, topluluğu” olarak teklif edilebilir.

šaḫmulup: Bu kelime⁹ için bk. HWHT 696 (bibl. ile) ve en son O. Soysal, BiOr 61 (2004), 367-368. İsmi analizi büyük olasılıkla *šaḫ=mulup* şeklinde yapılacaktır. Ön eleman *šaḫ*= her ne kadar iyi belgelenen Hattice *šaḫ* “kötü, fena” kelimesini¹⁰ çok andırıyor da, burada işlevsel ve semantik bakımdan kesinlikle ondan ayrı tutulmalıdır¹¹. Kelimenin kökü olması gereken *mulup* da Hattice vesikalarda şimdiye kadar tek başına belgelenmemiştir ve herhalde “sığır” anlamına gelen *milup* kelimesine¹² bağlanamaz. Anlamı bizim için şimdilik muğlak kalsa da, *šaḫmulup* isminin kanımca yine rahip kavramı ile sıkı ilişkisini Hattice *šaḫtaril* (= *šaḫ=taril*) göstermektedir. Hititçe’ye de ^{LÜ}*šaḫtarili-* şeklinde alınan bu kelime, logogram ^{LÜ}GALA’nın fonetik okunuşu olarak genellikle “müzisyen rahip / dinsel görevli” şeklinde tercüme edilmektedir¹³. Böylece, *šaḫmulup*’un şeklen benzerlik gösterdiği *šaḫtaril* gibi özel bir rahip sınıfını ifade etmesi gayet mümkündür. Diğer taraftan, Hattice *šaḫmulup* ve *šaḫtaril* kelimelerindeki önek *šaḫ-*’ın açıklanması için, bu dile haiz ilginç *š ~ t* ses değişmesi¹⁴ göz önünde tutulursa, burada alternatif bir teklif de getirilebilir: *šaḫ-* aslında Hattice’de isim türetmeye yarayan *taḫ(a)-* (**ta=ḫa=*)

5 HWHT 275, 377, 378.

6 HWHT 295.

7 HWHT 301, 679-680.

8 HWHT 302, 682.

9 Kelime literatürde çok sık olmak üzere *ta/ša-aḫ-mu-ú-up* gibi yanlış şekillerde de okunmuştur; örneğin: I.M. Dunaevskaja, *Peredneaziatskij Sbornik* 1 (1961), 145; A. Kammenhuber, *KZ* 77 (1961), 208 dipnot 1 ve HbOr (*Altkleinasiatiscche Sprachen*, 1969) 453; D. Yoshida, *THeth* 22, 290 vd.

10 HWHT 305.

11 Bu yorum, H.-S. Schuster, *HHB* II 286 dipnot 526, tarafından savunulan fikre karşıdır; bu konuda ayrıca bk. A. Kammenhuber, *KZ* 77, 208 dipnot 1 ve HbOr (*Altkleinasiatiscche Sprachen*) 453; en son O. Soysal, BiOr 61, 367, 376.

12 HWHT 294.

13 Kelime için bk. en son CHD Š 1, 2002, 10-12.

14 HWHT 70 ve dipnot 3, 166.

önekinin¹⁵ diğer yazılışdır. Bu morfemin, Hititçe'deki yine Hattice'den alıntı ve bir dinsel görevliyi ifade eden ^{LU}taḥpurili kelimesinde de belirdiği kesindir. Analizini Hattice yardımı ile *taḥa=pur=il şeklinde görmek istediğim bu unvanı başka bir yerde ayrıntılı şekilde inceleyeceğim.

Daha değişik bir metin türünde olmak üzere, Nerik, Arinna ve Zippalanta şehirlerinin rahipleri dolayısı ile anıldığı diğer bir belge Hitit Kanunları'nın 50. paragrafıdır (Eski Hititçe redaksiyonu)¹⁶: “*Nerik'te mesleğini yürüten ... adamı¹⁷ (ve) kim Arinna ve Zip(pa)lanta'da rahip ise, tüm (bu) şehirlerde onların evleri (luzzi-hizmetinden) muafır. Ancak, onların ortakları luzzi-hizmetini yerine getirirler*”. Eski Hitit Çağı'na geri gitmesi nedeniyle, bu kaynağın söz konusu şehirlerin Hitit kültü dahilindeki konumları hakkında bize kazandırdığı bilgiyi özel bir değer kazanmaktadır. Zaman kavramı dikkate alındığında, içerdiği pek çok ayrıntının Hatti sosyal - kültürel - dinsel geleneklerine yakınlık arzemesi ve hatta onların M.Ö. 16. Yüzyıl'daki Hitit yaşamındaki devamı konusunda yazılı bir delil olması beklenen bu belgeye göre, Arinna, Zippalanta ve Nerik şehirlerinde görevli ruhanî sınıf kendileri için kanunen uygun görülen vergi muafiyeti ile özel bir konuma haizdirler ki, bunun rahiplerin kişisel pozisyonlarından daha çok temsil ettikleri yerel kültürün öneminden kaynaklandığı kesindir. Hitit Kanunları'nın bu paragrafında artık Hattuša şehrinde bahsedilmemesi, belki de belgenin zaten o sırada idarî bakımdan Hitit başkenti sıfatına sahip bu şehirde kaleme alınmasının sonucu olduğu düşünülebilir.

Arinna, Hattuša, Zippalanta ve Nerik'in aslında Hatti kökenli kentler olduğunu ve Hitit dinsel hayatında mühim kültür merkezlerini oluşturduklarını biliyoruz¹⁸. Bunların Hititler gözünde ne kadar önem ifade ettikleri, III. Hattuşili ve kraliçesi Puduḥepa'nın Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası'na yönelik duası KUB 21.19 IV 25'-28'. satırlarda şu sözlerle dile getirilmektedir: “*Senin (= Arinna şehri Güneş Tanrıçası) için Hattuša tanrıların toplantı yeri, Arinna senin sevgili şehrin, Nerikka (ve) Zippalanda senin oğlunun şehirleri (olarak) tanınısınlar*”¹⁹.

15 HWHT 246-247.

16 KBo 6.2 II 58'-60'; bk. J. Friedrich, HG (1959) 32 vd.; H.A. Hoffner, LH, 1997, 61 vd.

17 KBo 6.2 II 58' satır başındaki kırık, okunuşu çok şüpheli unvan “^{LU}UK-KE-E” (bu şekildeki yazılışından dolayı herhalde Sumerce'den daha çok Akkadça bir kelime) J. Friedrich, HG 99, tarafından haklı olarak, aynı paragrafta rahipler söz konusu olduğu için onlarla aynı kategoride, yani ruhanî bir anlamda anlaşılacak istenmektedir.

18 Bu şehirlerden Zippalanta ve kültü M. Popko tarafından *Zippalanda. Ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien* THeth 21, 1994,'de; Nerik ve kültü ise V. Haas tarafından *Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte* Stud.Pohl 4, 1970,'de belli başlı monografiler halinde etraflıca incelenmiştir; ayrıca krş. J.G. MacQueen, Nerik and its 'Weather-God', AnSt 30 (1980), 179-187. Arinna şehri rahipleri için bk. M. Popko, Die Priester von Arinna, FS Haas, 2001, 327-331.

19 Metin pasajı için krş. G. Beckman, JAOS 102 (1982), 438-439 dipnot 48.

Yukarıda incelediğimiz üç metine geri dönecek olursak, bunların dinsel içeriklerine ilişkin şu gözlem ve yorumları yapabiliriz: Hattice kompozisyonlara geri giden anlatımlarda birbirlerine paralel olmak üzere dört Hatti kökenli ve önemli kült merkezi ile bunların rahipleri (^{LÜ}SANGA, *paraĵu*, *šaĥmulup*) anılmaktadır. Şehirlerin adları büyük bir olasılıkla üç metinde de aynı sıraya göre Arinna, Hattuś(a), Zip(pa)lanta, Narak/Nerikka şeklinde verilmiştir ve bunlardan Hattuś ile Narak formları söz konusu yerlerin orjinal Hattice isimlerine geri gitmektedir. İdentik sıralamaların aslında bu şehirlerin kültürel önemini ve buna bağlı olarak rahiplerinin birbirlerine olan hiyerarşilerini yansıttığını düşünebiliriz. İlk sıradaki Arinna, Hatti panteonunda Güneş Tanrıçası Urunşemu'nun vatanıdır. Baş tanrı Taru'nun eşi olan Urunşemu, Zippalanta ve Nerik şehri Fırtına Tanrıları'nın anneleridir ki, bu nedenle şehri Arinna'nın üçüncü ve dördüncü sıradaki Zippalanta ile Nerik'den önce anılması akla yatkındır. İkinci sıradaki Hattuś(a)'nın Hitit öncesi devirlere ait Hatti kültüründeki pozisyonu şimdilik belli değildir. Ancak, M.Ö. 13. Yüzyıl'dan, yani III. Hattuşili devrinden kaynaklanan KUB 21.19'deki Hititçe kontekste Hattuśa'nın tanrıların toplantı yeri sıfatı ile bu sefer Arinna'nın hemen önüne geçtiğini görüyoruz. Söz konusu ilginç durumun, Hititler'in başkenti olmasından sonra Hattuśa'nın gerek politik gerekse dinsel bakımdan kazandığı büyük değerin bir göstergesi olduğu kabulü herhalde yanlış olmayacaktır.